

S2E5. 1. Verdenskrig: Danskerne ved fronten

Jeanette: Granaterne falder omkring os. De styrter i gruset og sender dynger af mudder op i luften. Og får jorden til at ryste under os. Paniske soldater farer frem og tilbage i de trange skyttegrave. Det gælder for alt i verden om at holde nakken bøjet og hovedet nede. Fjendens maskingeværer står klar og skyder efter alt, der kommer til syne over gravene. Enkelte mister livet på vejen. Mange er allerede faldet. Sådan har det været i ugevis, hvis ikke endnu længere. Tiden og dagen flyder sammen i mudderet. En masse kammerater, vi drog ud med, er forsvundet. Ingen ved hvorhen. Måske er de kvalt af gassen, sprængt i stumper af granaterne eller ramt af fjendens kugler. Det eneste, der holder os oppe og i gang, er frygten for at ende som næste offer for fjendens grusomme instrumenter. Det er helvede på jord. Et helvede, som ingen før har kunnet forestille sig, og som ingen nu kan forestille sig en ende på. Når danske soldater i dag vender hjem efter voldsomme krigsoplevelser, er mange mærket fysisk og psykisk. Det samme gjorde sig gældende i 1918. Efter 1. Verdenskrig oplevede mange hjemvendte soldater granatchok, som var den betegnelse, man dengang brugte til at beskrive den angst, som soldaterne vendte hjem med efter at have taget del i den store krigs hændelser. Krigen lagde sig som et slør over de generationer, som voksede op i dens kølvand. Mange kender historien om 1. Verdenskrig og Danmarks neutralitet. Men kun få er klar over, at der faktisk var mange danskere på frontlinjen ved det historisk blodige slag. En stor del af dem vendte hjem, forandrede og dybt påvirkede efter at have oplevet det levende mareridt, som udspillede sig på vestfronten af den krig, der blev et forvarsel til alle de senere krige i vores del af verden. Måske kan deres historie i dag hjælpe os med at forstå, hvad Danmarks soldater bringer med hjem fra krigens rædsler. Velkommen til Varbergs Danmarkshistorier. Mit navn er Jeanette Varberg. Jeg er museumsinspektør, arkæolog og forfatter, og i denne podcast vil jeg sammen med nogle af Danmarks dygtigste historikere, arkæologer og eksperter fortælle om de mest fascinerende ting i danmarkshistorien, som du skal kende for at forstå det samfund, du lever i i dag. Denne sæson kommer til at handle om slag, der har formet Danmark. I denne episode skal det handle om de danskere, der deltog i slaget ved Somme under 1. Verdenskrig i 1916. Det er en fortælling om modige danskere, der gav deres liv for en håbløs kamp, der ikke var deres egen, og hvis skæbne har efterladt dybe spor i det Danmark, vi kender i dag. Til at fortælle os denne historie har jeg i dag fået besøg af dig, Claus Bundgård Christensen. Velkommen til.

Claus: Jo tak.

Jeanette: Du er lektor i historie ved Roskilde Universitet, og så har du udgivet bøger om de danskere, der deltog i 1. Verdenskrig.

Claus: Ja, det har jeg.

Jeanette: Velkommen til Varbergs Danmarkshistorier.

Claus: Tak!

Jeanette: "Den 4. juli 1916. Kære forældre. Hvor tiden dog i grunden går rask. Men det ligger vel i, at livet her ikke er så ensformigt som mange andre steder. Der er kommet en større spænding her, siden de voldsomme kampe ved Somme er begyndt. Det kan vi alt høre herfra. Her har der også været adskillige skinangreb med pludselig trommeild over gravene. Vi ligger om natten i alarm- og gasberedskab. Men jeg tror ikke, at offensiven vil strække sig helt hertil. Mange hilsner til alle jer fra Eders hengivne søn, Kresten." Sådan her skriver den danske soldat Kresten Andresen i et brev til sine forældre fra vestfronten under 1. Verdenskrig. Claus, hvem er Kresten Andresen?

Claus: Kresten Andresen var i midten af tyverne, da slaget ved Somme raser. Han blev oprindeligt født i Ullerup i det nuværende Sønderjylland, og han var søn af en gårdejer og hans hustru og kom ud af en mindre søskendeflok. Det var en familie, som var meget nationalt engageret i det, man kaldte 'den danske sag'. Kresten Andresen betragtede sig selv som dansker. Han var også på højskoleophold i Danmark og den slags, og de talte dansk i hjemmet som deres sprog. Og så var det en familie, hvor man diskuterede, læste og fulgte med i politik og kultur.

Jeanette: Mig bekendt var Danmark neutralt under 1. Verdenskrig. Hvorfor er Kresten så ved fronten her i 1916? Var det overhovedet en dansk krig?

Claus: Det er et godt spørgsmål. Og nej, det var jo ikke en dansk krig, for Danmark var, som du allerede har nævnt, neutralt under 1. Verdenskrig. Men, hvis vi går tilbage til 1864 - det er der nok mange, der ved - der kommer Danmark i krig med Preussen og Østrig. Og det går jo grueligt galt for Danmark. Faktisk mister vi meget store landområder.

der, som må afgives til Preussen - altså det, der bliver Tyskland. Og det betyder, at de områder, som vi i dag groft sagt kalder Sønderjylland simpelthen bliver tyske. Og det er de i sensommeren 1914, da Den første verdenskrig bryder ud. Og det betyder altså, at man inden for den tyske grænse i Tyskland har et stort dansk mindretal, som orienterer sig kulturelt og politisk mod Danmark og faktisk ønsker at komme tilbage til Danmark. Men som altså lever syd for den danske grænse som tyske statsborgere.

Jeanette: Det er det, man kalder dansksindede, ikke?

Claus: Ja, det er det, vi kalder dansksindede. Det er klart, at når vi sidder her og taler omkring dansksindede og danskere, skal det altid tages med forbehold. For hvis vi tager Kresten Andresen, som vi skal tale mere om i dag: Hvis du kunne spørge ham, ville han sige "Jeg er dansker." Men det er klart, at det her med en national identitet godt kan være flydende. Der var også mange nede i dette område, som var mere nationalt indifferente, som egentlig ikke rigtig vidste, om de var mest danske eller tyske, men måske bare var mere regionalt orienterede. Og det her med en national identitet kunne også godt bevæge sig hen over et liv. Du kunne godt starte som tysksindet og så ende som dansksindet, for eksempel. Men alligevel kan man godt sige med meget ret, faktisk, at der var en stor gruppe af danskere, og de havde danske repræsentanter i den tyske rigsdag. De havde deres eget parti, simpelthen. Så der var et stort mindretal syd for den danske grænse, som orienterede sig mod Danmark og sådan set betragtede sig som danskere.

Jeanette: Men de blev sendt i krig.

Claus: De blev sendt i krig, fordi de var tyske statsborgere. Så nøjagtig ligesom alle andre unge mænd - også lidt ældre mænd - havde de været til session, og de havde været inde og være soldat og så videre. Og da man begynder at mobilisere, så kommer de også som noget helt naturligt til fronten sammen med andre tyske statsborgere.

Jeanette: Hvor mange danskere fra Sønderjylland taler vi om, der egentlig deltog i 1. Verdenskrig?

Claus: Det er cirkatal, men omkring 27.000. Så det er et meget betragteligt antal, og vi ved også rimeligt sikkert, hvor mange der dør. Det er over 4000. Deres navne er jo på

én stor mindetavle ved Aarhus, hvor man kan læse navnene på dem. Det er dansksindede. Eller rettere sagt: Det er navne på personer, som deres pårørende har betragtet som dansksindede. Det nogle ret store tab, der er, og det er ca. et sted mellem 26.000 og 27.000 mand, der er af sted.

Jeanette: Kan du ikke lige hurtigt ridse op, hvad det er for en krig, som Preussen - eller det, vi kalder Tyskland i dag - har rodet sig ud i? Sådan kort. Jeg ved godt, det er et stort spørgsmål.

Claus: Det er et spørgsmål, historikerne hader at få: Hvorfor startede Den første verdenskrig egentlig? For det er der en del årsager til. Men man kan groft sagt sige, at der havde været en spændingsopbygning i Europa i mange år, og der havde været spændinger omkring landområder osv. Og der sker det i juli 1914, at tronfølgeren i det mægtige Østrig-ungarske Kejserrige blev myrdet af terrorister i Sarajevo. Det er ligesom det, der sætter det hele i gang, men spændingsopbygningen havde været der i forvejen. Der sker nemlig det, at Østrig-Ungarn, der i øvrigt havde en ret svag hær, får lov af deres meget stærke allierede, storebroren i Berlin, Tyskland, til det der skulle have været en hurtig afklapsning af Serbien. Det går så helt grueligt galt for Østrig-Ungarn, men det er en anden historie. Men man kan sige, at det er med til at sætte gang i katastrofen, fordi man begynder at mobilisere hærene. Russerne, der er allierede med serberne, begynder at mobilisere deres hær, og tyskerne begynder så at rykke frem mod det, der skal blive fronten. Og de har en krigsplan, som man kalder Schlieffenplanen, der handler om, at man skal gå ind gennem Belgien og ned i Frankrig og slå franskmændene ud, inden at tyskerne kan nå at mobilisere sig. Der var egentlig ikke nogen, der rigtig havde ønsket en storkrig i Europa, når det kom til stykket. Slet ikke briterne. De sad ovre på deres ø, men de var nødt til at gå med, fordi de havde en neutralitetserklæring, som de havde givet belgierne: Hvis deres territorium blev krænket, så ville de komme dem til hjælp. Så de blev uvildigt trukket ind i denne krig, som ingen i virkeligheden ønskede. Men disse mobiliseringer - at man satte hærene på krigsfod - betød, at den mulighedsåbning, som diplomatiet havde for at få det hele til at deeskalere, altså forrest og nedtrappe igen, hele tiden blev mindre og mindre. Så gradvist bevægede man sig hen mod denne helt store katastrofe, som ingen egentlig ønskede, når det kom til stykket. Og pludselig stod man bare i den.

Jeanette: Det er på en måde ligesom at se et biluheld langsomt, når man kigger tilbage i historien.

Claus: Det er det. Og så kom krigen jo her i sensommeren 1914.

(Musik)

Claus: Men til gengæld kan man sige, at de fleste på dette tidspunkt i Europa havde forestillet sig, at det ville blive en kort krig. Det var man faktisk ret enige om. De færreste havde fantasi til at forestille sig, hvad der var i vente. Folk var jo ikke dummere dengang, end de er i dag. Det er ikke sådan, at vores hjerner har udviklet sig enormt meget evolutionært siden 1914. Det var ikke, fordi de var dumme. Men problemet var, at europæerne ikke rigtig havde nogen krigserfaring. Og man vidste heller ikke, hvad det betød, det, man var på vej ind i, for man havde fået helt andre muligheder for at føre krig. Man har kendt kanoner i Europa siden middelalderen, men i løbet af 1800-tallet var de blevet meget mere præcise og hurtigskydende. Men har også fået et andet nyt våben: Maskingeværet, der kunne sende projektiler af sted i hundredvis af projektiler i minuttet. Samtidig har man også fået noget nyt: Man har fået en hel anden udbygget infrastruktur med jernbaner, så man kunne køre hærene frem til fronten. Og det er jo også det, som Kresten Andresen og stort set alle andre soldater oplever: at blive kørt i tog frem til fronten eller ganske tæt på fronten. Sådan havde det ikke været før. I de slag, som jeg sikkert taler om i dette program, som går længere tilbage i tiden, der skulle soldaterne gå fra deres hjem til fronten. Sådan grundlæggende. Der var måske nogle få officerer, der var til hest, men stort set var hærene til fods.

Jeanette: Eller med skib, ikke?

Claus: Jo, og med skib. Men det betød, at de hære, man kunne transportere til fronten, var meget mindre. Men for første gang i historien får man det her med massehære, der rykker frem.

Jeanette: Som en slags godstransport? Altså kreaturvogne, man tager frem?

Claus: Simpelthen. Nogle gange bliver de faktisk kørt i kreaturvogne. Man skal forestille sig de her kilometerlange togtransporter, der kører frem til troppesamlingsstederne i Belgien og Frankrig, og så lægger soldaterne af.

Jeanette: Så skal vi også forestille os, at vi har disse dansksindede unge mænd, som bliver læst ombord på disse toge.

Claus: Ja.

Jeanette: Og så står de lige pludselig i en krig og kæmper for en sag, som ikke er deres egen, og som de vel dårligt nok forstår.

Claus: Det er ikke en sag, der er deres. For hvorfor skulle dansksindede mænd pludselig betragte russere og franskmænd og og briter som deres hovedfjende? Det var jo snarere preusserne, der var det, for det var dem, der havde slået Danmark i 1864 i det, vi kalder Den Anden Slesvigske Krig. Man kan sige, at Den første verdenskrig også ændrer mange ting. I starten er de faktisk ekstremt loyale over for den tyske stat, ud fra en betragtning om "Gør din pligt og kræve din ret." De toneangivende danske politikere i Tyskland mente - og der var stort set også konsensus om det blandt hele det danske mindretal dernede - at ved at opføre sig som pålidelige tyske borgere kunne man stille nogle krav i forhold til denne dansksindethed og den danske kultur.

Jeanette: Det var sådan, det begyndte. Men så tager krigen jo overhånd og bliver længere. Og jeg har et brev her. I det sidste brev, jeg læste op fra Kresten, der var han stadig på afstand af offensiven. Men nu er vi inde midt i krigen, altså vi er den 31. juli 1916. Og her har hans situation altså ændret sig. Og det, han skriver, er: "Kære Forældre. Hvor krigen dog er en elendighed. Nørregård er såret. Carl Hansen er såret. Laursen og Iskov sporløst forsvundne. I aften går det atter ud i forreste stilling. Men nu er der roligere end for en uge siden. Regimentet har lidt meget. Et kompagni har tabt over halvandet hundrede mænd. Og mange andre er oppe på over hundrede. Aldrig har jeg været vidne til en sådan artilleriild som hér. Det er mest om natten. Det er en musik, der vist længe vil tone i ens ører. Navnlig brølene fra de svære engelske 38-centimeter granater gør et i den grad uhyggeligt indtryk på én, så man tænker, at man har et fabelagtigt uhyre for sig. Hvornår er dog krigen forbi? Nu mange kærlige hilsener til eder alle fra eders

hengivne søn Kresten." Claus, hvad er det for et slag, som Kresten befinder sig i? Det lyder jo meget, meget voldsomt.

Claus: Jamen, det er det også. Altså, det er jo et af de voldsomste slag i verdenshistorien, han er på vej ind i. Det er i 1916, og, som du sagde før, går krigen ind i en mere voldsom fase. Og 1916 er lige præcis det år, hvor krigen går ind i en ekstremt blodig fase.

Jeanette: Fra at man måske havde en forventning om, at den var hurtigt overstået?

Claus: Det er en meget væsentlig del af det. Det betyder også meget for Kresten og betyder og for hans, i øvrigt dansksindede kammerater, som han i øvrigt er sammen med mange af. Og det er fordi de kommer fra et regiment, der er hvervet i det samme område. Så han er sammen med mange andre dansktalende og. Det er klart, at de havde håbet på, at krigen ville slutte i løbet af måske et par måneder. Det er han selv inde på. Han mener, han ville være tilbage i Danmark - han skulle på højskole - i løbet af et par måneder. Og det skriver han faktisk nøjagtig fire år, før krigen slutter. Der var ikke noget realistisk billede af, hvor lang tid der ville gå. På det her på dette tidspunkt kommer man altså ind i de her store slag, og det starter faktisk - hvis man lige kan gå en lille smule tilbage til februar 1916 - nede ved et sted, der hedder Verdun, hvor der i øvrigt også var mange dansksindede.

Jeanette: Det er der hvor slaget ved Somme det starter, eller hvor det breder sig fra?

Claus: Det kan man sådan set godt sige. De slag er forbundet. Eller det bliver de i hvert fald, for Somme-slaget er sådan set planlagt i forvejen. Men de bliver forbundet. Og der iværksætter tyskerne en meget, meget voldsom offensiv mod de franske stillinger, som bliver det som den tyske hærchef - en mand, der hed Falkenhayn - kalder et 'forblødningslag.' Det bliver et nedslidningsslag, hvor man simpelthen vil forsøge at kværne den franske hær i stykker i et ekstremt blodigt slag. Det breder sig faktisk op til Somme, hvor Somme blandt andet ligesom skal tage trykket af over for franskmændene. Samtidig håber man også fra britisk side - for det er primært en britisk offensiv - at slå et ca. 40 kilometer bredt hul i fronten. For på dette tidspunkt i 1916, er der ikke rigtig udsigt til, at krigen slutter. Det er det, som også gør Kresten Andresen og mange soldater frustrerede. De kan ligesom ikke se nogen enden på det. Den forestilling, de havde om, at det

nok ville blive en hurtig krig - at man lige fik rystet posen, og så sluttede det - viste sig ikke at holde stik. Det blev bare ved og ved og ved, og man ser flere og flere, der omkommer, og man ser flere og flere krigsinvalidere osv. Så det blev tilsyneladende bare ved. Og så begynder man altså med disse nedslidningsslag, hvor Verdun er det første, og Somme bliver det andet store nedslidningsslag.

Jeanette: Så Kresten kæmper mod englænderne?

Claus: Ja, han bliver sat ind på et afsnit, hvor der primært er britiske soldater. Faktisk er mange af dem, han møder, australske soldater, som er allierede med briterne. Så det er der, han kæmper. Og det, som han havner i her, er altså et af disse meget, meget store nedslidningsslag, som også bliver ekstremt blodigt. Og hvis man skal pege på på steder i Europa, hvor flest mennesker er blevet slået ihjel af andre mennesker, så er Somme faktisk et ret godt bud på det.

Jeanette: "The first day of the Somme." Det er den første dag. Hvor mange omkommer der?

Claus: Den første dag, den 1. juli 1916 var der, hvor den øverstkommanderende for hærstyrkerne og ansvarlige for offensiven - han hed Douglas Haig, den britiske general - giver ordre til angrebet. Og dette angreb starter så med, at der har været flere ugers artilleriforberedelser, altså hvor kanonerne har beskudt de tyske stillinger. Det var egentlig ikke for at slå de tyske soldater ihjel, at man gjorde det. Det var fordi, man ville ødelægge pigtråden. Og man skal huske på, at det, som starter den 1. juli 1916 - det de britiske soldater ser, når de går 'over the top', altså over skyttegravens kant - er jo enorme pigtrådsspærringer og meget, meget dybe skyttegravsanlæg. Det er i virkeligheden disse pigtrådsspærringer og skyttegravsanlæg, man vil ødelægge, så de britiske soldater kan komme frem. Men så sker der det den 1. juli 1916, at man giver ordre til at angribe. Man har fra britisk side forberedt sig rigtig meget. Blandt andet har man gravet gigantiske miner - altså man har lavet tunneller ind under de tyske stillinger 19 steder. Der har man slæbt tonsvis af sprængstof ind. Og den største eksplosion er den, der hedder Horton-minen. Den er faktisk en af de største ikke-nukleare sprængninger, som mennesker nogensinde har lavet.

Claus: Det er næsten helt ubegribeligt, at det kunne lade sig gøre. Men man kan se krateret den dag i dag, som er kæmpestort. Der laver man disse meget store sprængninger for at skabe jordrustelser, altså kunstige jordskælv, for at få de tyske anlæg til at styrte sammen. Man laver de her sprængninger, og så går angrebet i gang. Men det viser sig, som det ofte var under 1. Verdenskrig, at der ikke var særlig meget fremdrift. Det var meget svært at bryde igennem disse skyttegravsanlæg. Og det viser sig også at være tilfældet ved Somme. Allerede op ad formiddagen er de samlede britiske tab på over 28.000 mand. Og da dagen slutter, er man oppe på omkring 60.000. Det er simpelthen den blodigste dag i den britiske hærs historie. Når man hører her om Somme, er det i en skala, som faktisk i mange tilfælde kan være svær for nutidsmennesker at forstå. Det ville formodentlig heller ikke kunne lade sig gøre i dag. Man har svært ved at forestille sig en hær, der har samlede tab på over 60.000 på en dag. Så det er en skala, som er så stor, at den kan være svær helt at forstå i dag, faktisk.

Jeanette: Vi skal jo egentlig ned i disse skyttegrave på en eller anden måde, for 1. Verdenskrig er jo speciel på den måde, at man stort set ikke ser fjenden. Man går nede i sine skyttegrave og lurar op, på grund af disse våbentechnologier, du har nævnt: maskingeværer, som var noget nyt, et mere præcist artilleri, altså med kanoner, og så er der også en rigtig ubehagelig ting: Sennepsgas, ikke?

Claus: Jo. Man har jo tit en forestilling om, at Den første verdenskrig er sådan en krig, hvor det hele bare var et morads, og hvor der ikke skete noget. Det har også givet en forestilling om, at generalerne nok var exceptionelt dumme under 1. Verdenskrig. Det er en forestilling, man ofte hører. Men faktisk var Den første verdenskrig en meget innovativ krig. Det er der, den moderne krig bliver til. Og mange af de våbentyper, som man for alvor begyndte at bruge, for eksempel maskingeværet, og - som du nævner - den kemiske krig, der begynder i 1. Verdenskrig. Den begynder faktisk allerede 1915, hvor tyskerne slipper klorgas løs over algeriske hjælpesoldater i den franske hær. Og siden begynder man så at bruge denne gas, du nævner: sennepsgas, som er en meget ubehagelig blistergas. Man kalder det en blistergas, fordi det giver sådan nogle blærer på huden. Så man begynder at bruge alle disse forskellige våben. Og det gør man faktisk også i slaget ved Somme. Selvom de er nede i disse skyttegrave, og de ikke bevæger sig ret meget frem og tilbage, fordi det hele går i stå, forsøger man hele tiden innovativt at bryde dette dødvande, man var kommet i. Det gør man blandet som ved at bruge et helt nyt våben: kampvognen, som egentlig var en erstatning for heste. Altså, man havde

jo forestillet sig, da Den første verdenskrig skulle begynde, at det ville være som i 'de gode gamle dage', er jeg lige ved at sige. At hestene, altså dragonerne, som var elite-soldater, skulle sættes ind og lave de sidste angreb og jage fjenden på flugt. Men sådan kom det ikke til at gå. Man kunne bruge heste til at trække kanoner med, men man kunne ikke bruge dem ude i skyttegravene, for heste kan ikke komme frem. Der konstruede man altså disse store metalkasser på bælder, som briterne kaldte en 'tank', og som vi begyndte at kalde kampvogne, og som rullede frem over skyttegravene. De var konstrueret til at rulle hen over pigtråden og ind over skyttegravene og frem. Dem begynder man at bruge i Somme, og soldaterne bliver meget bange første gang de møder disse 'stålhyrer' Man har jo aldrig set sådan noget før. Og en ting mere: Det er også nu man begynder at bruge flyvemaskiner. Man havde jo kendt flyvemaskinerne i nogle år, men de kommer for alvor til at spille en rolle i slaget ved Somme.

Jeanette: Så man kan sige, at disse teknologier giver krigen et virkelig brutalt ansigt, som Kresten også snakker om i sine breve?

Claus: Soldaterne - og det gælder ikke kun dansksindede soldater, men soldater på alle sider - var bange for at komme til Somme. Man skal jo forestille sig disse kanoner. Der var samlet enorme mængder af artilleri. Du kunne høre fronten over 20 kilometer væk. Kresten skriver faktisk om, at man kunne høre fronten 20 kilometer væk. Men mange skriver også om, at hvis du satte et vandglas på et bord, så kunne du se, at det stod og vibrerede, selvom du var mange kilometer bag fronten på grund af jordrytterne fra de artillerigranater, der slog ned. Og var vindretningen rigtig, kunne du høre fronten måske 150 kilometer væk. Så voldsomt var det faktisk.

Jeanette: Det er jo vanvittigt.

Claus: Det var en konstant buldren, der kunne stige og falde. Så allerede længe før du kom til fronten, kunne du mærke den. Og når du så nærmede dig fronten, måske 25-30 kilometer væk, kunne du ofte begynde at se sådan en smog oppe i skyerne. Det var simpelthen støv- og krudtrøg osv. der dannede sådan en smog oppe i atmosfæren, der lå over disse enorme kamppladser.

Jeanette: Så vil jeg gerne tage dig og lytterne med ned i skyttegravene, for jeg har et brev mere fra Kresten. Der var jo hårde vilkår nede i skyttegravene, når de var der. Her

beskriver Kresten i et brev til sine forældre fra den 16. juli 1916: "Kære forældre. Jeg har det godt. Nu er jeg snart færdig med min 21-dages skyttegravstilværelse og kommer så tilbage en uge i ro. Jeg glæder mig meget dertil, for her gror man jo næsten til mos i enhver henseende. Vaskning er en absolut luksus her. Jeg har ikke fået mig vasket de sidste 8 dage, så det svier ordentlig i øjnene nu. Men det er også så meget mere ækelt som vor dækning er fuld af rotter. De laver et vældigt postyr under og over en, når man sover. Det er store, sorte tingester med lang manke. Man er undertiden i tvivl med sig selv, om det er rotter eller ildere. Men hvad det end er, så laver de et vældigt svineri. Utøj er der også fuld af, så det vrimler. I kan tro, det er ingen hyggelig tilværelse, og 21 dage er jo sådan en halv evighed, der endelig får en ende. Eders hengivne søn, Kresten." Altså før gik tiden rask. Nu er 21 dage en halv evighed. Hvordan var livet i disse skyttegrave?

Claus: Skyttegravslivet var ens, uanset om du var dansksindet soldat eller tysker eller faktisk også brite ovre på den anden side. De levede meget i en cyklus, skal man forestille sig, hvor de havde tre faser. Og den fase, som Kresten er inde i her, er ude i forreste linje, ude i det man kalder kampgraven, hvor man lå i den forreste linje i den forreste skyttegrav vendt mod fjenden. Der kunne de så være fra at 21 dage, som han skriver, men det kunne også nogle gange være 10 dage. Det var sådan lidt forskelligt. Og så efter et antal dage kom de i det, der hed reservestilling. Det var, hvor man var i en mellemposition, hvor man kunne ligge få hundrede meter eller en kilometer bag første linje. Det var lidt forskelligt, men man lå typisk i en skyttegrav. Man skal huske på, at skyttegravskrig meget foregår efter mørkets frembrud, for det handler om ikke at blive set. Så hvis der var alt for meget aktivitet nede i din skyttegrav i dagslyset, og du bar rundt på ting og sager, så kunne du godt risikere at tiltrække dig opmærksomhed fra fjenden.

Jeanette: Og så begyndte man at få skyts i hovedet, ikke?

Claus: Lige præcis. Og det vil man helst undgå, så meget af dette foregår efter mørkets frembrud. Men dem, der var i reservestillingen skulle så ud i forreste stilling med post og ammunition og alt det, man skulle bruge for at vedligeholde skyttegraven, for den blev ofte skudt i stykker osv. Sådan en rulle pigtråd kunne veje ti kilo, som man så gik og slæbte med rundt dernede. Meget ofte var de ret kede af at ligge der i mellempositionen, for skyttegravene var forbundet af noget, der hedder forbindelsesgrave, hvor de så

gik fra den ene skyttegrav til den anden. Og fjenden vidste jo godt, hvor de lå henne. Så de var under beskydning, så det var faktisk meget farligt.

Jeanette: De var lige så udsatte.

Claus: Og når denne periode var overstået, så kom de tilbage i rostilling, som de kaldte det, eller hvileposition. Det kunne så være 10 kilometer eller endnu længere bag fronten, men i hvert fald hvor de var uden for farezonen. Her kunne de så få nerverne i ro og få afstresset, om jeg så må sige. Men så er der jo også det, som Kresten også er inde på, med hygiejnen. Når soldaterne er ude - og det skriver han jo ikke - har de kun én uniform. Så hvis den var mudret og våd, og det blev den meget ofte i en skyttegrav, var det det, du havde. Så rigtig mange af soldaterne havde jo også alle mulige hudlidelser osv., fordi de gik rundt i fugtigt tøj og blev bidt af lus og lopper, som han jo også nævner.

Jeanette: Og vel også rotter?

Claus: Så er der også rotterne, som de virkelig hadede, og som de ofte også gik på jagt efter. Dels fordi de stjal deres mad, og det selvfølgelig var ulækkert at have dem dér, men også det med, at de godt kunne se, at de kunne leve af ligene, der lå ude i ingenmandsland, altså i området mellem skyttegravene. Så de blev virkelig et hadesymbol for soldaterne. De brød sig ikke om disse rotter.

Jeanette: Det er et rigtigt helvede på jord, de bliver sendt ud i.

Claus: Ja, man kan næsten ikke forestille sig, at det kan blive meget værre.

Jeanette: Lad os vende tilbage til Kresten, for den 7. august 1916, måneder før Somme afsluttes, skriver han til sine forældre: "Kære forældre. I dag er så netop to år siden, at jeg kom i trøjen. Hvor er det dog en sørgelig dag at mindes. Der bliver her forlangt for meget af mennesker. De sidste 14 dage har været særligt hårde, da vi i den tid har måttet campere under åben himmel. En nat under åben himmel vil sige en søvnløs nat. Der ligger man og tænker på, hvordan man har haft det, og hvordan man kunne have haft det, når der ikke var krig. Hvor kommer man dog til at sætte pris på et hjem her, hvor man flakker om som en fredløs mand. Til slut mange kærlige hilsner fra eders hengivne

søn." Hvis man så vender brevet om, står der bag på det med Krestens mors skrift: "Blev savnet dagen efter den 8. august. Håber han er i engelsk fangenskab." Hvad sker der med Kresten?

Claus: Kresten er på dette tidspunkt i det, man kalder Somme-slagets anden fase, hvor man dybest set er kørt fast i stillingerne. Man ligger bare over for hinanden og kæmper og prøver at tage en lille bid af en skyttegrav og slå tilbage igen osv. Og det er dér, han er havnet. Det er nogle ret intensive kampe, der foregår det sted, hvor han ligger sammen med sit kompagni. Og vi ved faktisk ikke, hvad der sker med Kresten. Sidste gang, der er nogen, der ser ham, er dagen efter, han sender brevet. Det er den 8. august 1916. Der er han faktisk på vej fra reservestillingen ud til forreste kamplinje. Og på vej ud, da han kommer med sine pakkenelliker og sit gevær, hilser han på nogle kamrater og stopper lige op og taler med dem. Og så går han ud i stillingerne, og det er det sidste, man ser til ham. Derefter ved vi ikke, hvad der sker.

Jeanette: Så han kom sandsynligvis ikke i fangenskab?

Claus: Det er et godt eksempel på, hvordan Den første verdenskrig kunne kun kaste lange skygger over disse familier. Især moderen var meget tæt knyttet til sin dreng og havde store forhåbninger til ham osv. Og de håber meget længe, at han er kommet i fangenskab, og de håber på at komme til at høre, for eksempel via Røde Kors eller på en anden måde, at han er havnet i fangenskab. Vi ved ikke præcis, hvad der er sket. Han kan jo måske være kommet til et lazaret som såret og været død der. Men det er jo ret sikkert - i forhold til, hvor meget han skrev, og hvor tæt forbundet han var til sin familie - at hvis han overhovedet havde været i stand til at skrive noget, bare et livstegn, så havde han fået det afsted med det samme. Men det livstegn kommer aldrig. Efter nogle år erkender moderen også, at Kresten Andresen aldrig vender tilbage. Hvad der præcis er sket med ham, kan vi ikke vide med sikkerhed. Jeg har været inde og undersøge, hvad der ligger af Kresten Andresen'er begravet rundt omkring. Og der er faktisk en, der har et næsten tilsvarende navn 150 kilometer væk. Det kunne i princippet godt være ham. Sandsynligheden for det er ikke ret stor, men det kunne være ham. Det mest sandsynlige er, at han aldrig nogensinde har fået en grav. At hans rester stadigvæk ligger et sted ude på Somme-slagmarken. Hvert eneste år finder man jo masser af ube gravede soldater.

Jeanette: Det er en forfærdelig skæbne.

Claus: På den måde kan det være, at man en dag pludselig finder nogle rester af en soldat, som kan identificeres. Det forsøger man jo, når man finder dem. Så kan det være, at der kan komme navn på, og vi kan finde ud af, hvad der er sket i hans sidste timer. Men sandsynligvis er han blevet slået ihjel derude og ligger der den dag i dag.

Jeanette: For lige at runde af. Helt kort, hvordan slutter slaget ved Somme?

Claus: Slaget ved Somme slutter med, at der ikke bliver slået noget 40 kilometer bredt hul i de tyske linjer. Man rykker mellem 4 og 9 kilometer frem forskellige steder, og så går det hele bare i stå igen. Så krigen fortsætter faktisk igennem 1916, men så begynder der langsomt at ske en neddrøsling, og tyngdepunktet af kampene bevæger sig andre steder hen. Der er stadig kamphandlinger ved Somme, men krigen dér går i stå. Så den ebber egentlig bare ud. Man har haft disse helt enorme tab, som har drænet de kæmpende hære helt kolossalt og også har gjort meget ved moralen. Men det stopper simpelthen, og det lykkes aldrig briterne at komme igennem de tyske linjer.

Jeanette: Claus, jeg vil gerne afspille et lydclip for dig. Claus.

(Lydclip)

Jeanette: Hvad er det, vi lige har lyttet til?

Claus: Det vi lyttede til, er en storkrig, der stopper, for den 11/11 klokken 11 om formiddagen 1918 stopper Den første verdenskrig. Man havde sådan nogle systemer ude i skyttegravene, hvor man nærmest som en seismograf - hvis man kan forestille sig det - optog lyden af kanonerne, når de fyrede granaterne af sted. For så kunne man via komplicerede matematiske formler regne ud, hvor fjendens artilleri stod, og så kunne man beskyde det. Og der har man så disse ruller med lydoptagelser. Der er der en operatør ved et, så vidt jeg husker, amerikansk frontafsnit. Amerikanerne kommer jo med i Den første verdenskrig i 1917. Og han vælger at sætte denne rulle i og optage det sidste minut af Den første verdenskrig. Så det er simpelthen det sidste minut af Den første verdenskrig, vi hører her. Og det, man kan høre, er en masse feltkanoner, altså mindre kanoner. Og så kan man høre meget dybe lyde, som er det supertunge artilleri - faktisk

de kanoner, som Kresten Andresen er inde på: De 38-centimeters kanoner, han taler om.

Jeanette: Monstrene.

Claus: Og det er jo forbavsende, hvor heftig en aktivitet, der er på dette frontafsnit, selv på et tidspunkt, hvor der kun er et minut tilbage af krigen. Men man skyder altså med alt, hvad man har. Og det giver et rigtig godt indtryk af, hvordan det har lydt ved frontafsnittene.

Jeanette: Forestil dig at ligge nede i disse skyttegrave og bare blive sansebombarde-ment - det bliver man jo - af disse voldsomme lyde. Og at vide, at du kan risikere, at de kan komme efter dig, og du kan dø, sådan set hvornår det skal være.

Claus: Ja. Og det fik jo også konsekvenser. Noget af det, der også gjorde Den første verdenskrig til en moderne krig, er, at man opdager at man kan få psykiske kampska-der.

Jeanette: Hvordan påvirkede dette de danske soldater, der kom hjem efter krigen?

Claus: Det påvirker dem allerede ved fronten. Man begynder at kalde det 'granatchok', og det er jo ikke noget særligt træk for de for de dansksindede. Det var noget, man så på alle frontafsnit i alle hære, der kæmpede. Og det er, at soldaterne får nogle psykiske sammenbrud, simpelthen, ude ved fronten. Og det har noget at gøre med den konstan-te stress, der har været. For netop, som du siger, kan den næste komme efter dig. De havde jo en evig angst, for - måske ikke så meget at blive slået ihjel af et fragment af en granat - det her med at blive levende begravet. For der var mange af dem, der døde, fordi skyttegravene styrtede sammen, når disse supertunge granater slog ned. Så det var sådan en evig angst, de havde. Denne konstante angst - det kunne man altså se - gjorde altså noget ved psyken. Nogle af dem tager det så også med hjem. Og det er der også nogle af de dansksindede, der gør. Man har blandt andet et hospital for sindslidende nede ved Augustenborg, der har en hel afdeling til dem, der har disse sindslidel-ser. Og vi kan faktisk følge dem igennem hele deres liv, fordi de fik en krigsskadeser-statning efter krigen. Der kan vi se, hvordan mange af dem trækker det her med sig gennem hele tilværelsen. Også dem, der har de psykiske krigsskader. Det er noget, vi

ville kalde PTSD i dag. Noget fælles for dem er, at mange klager over søvnbesvær. Og mange af dem bliver også sådan lidt kalkulerende typer, dybest set, der skændes med deres chef og naboen og konen hele tiden. Men det er tydeligt, at der er noget galt. Der er et eller andet med dem. Og det kommer sådan lidt i perioder, og nogle får det bedre med tiden. Der er også nogle, der ikke gør. For nogle kan man se, at det bliver reaktivt, når de kommer op i alderdommen. Det er forskelligt. Men der er mange af dem, der selvfølgelig tager det med hjem. Også dem, der ikke havde deciderede psykiske skader, er påvirkede af det resten af deres liv. Det har jo været fuldstændig definerende for deres tilværelse.

Jeanette: Livsændrende.

Claus: Fuldstændig. Det kan man også se i, hvordan de organiserer sig efter krigen. Jeg har talt med mange pårørende. Den sidste dansksindede krigsveteran er død. Han døde i 2007, så vidt jeg husker. Men der er jo mange pårørende stadigvæk, og man kan sige, groft sagt, at det, de fortæller er, at der ligesom er to typer. Der er dem, der aldrig kunne tale om andet end 1. Verdenskrig. "Det var ligesom dengang, jeg var i Frankrig.", "Det var også det, som sergent sagde til mig dengang" osv. Så de vender hele tiden tilbage til det. Mange af dem, som var meget fokuserede på det, var også i veteranforeninger. Der er faktisk en dansksindet forening for dansksindede krigsdeltagere, som selvfølgelig er meget stærk i Sønderjylland, hvor de mødes til middage og arrangementer. Så er der den anden gruppe. Det er dem, der aldrig talte om det. Som ikke vil tale om det, og som ikke ville være med i veteranforbund. "Det skal vi ikke snakke om. Jeg vil aldrig snakke om det mere." Jeg husker for eksempel en, der kom op til mig engang efter et foredrag, jeg havde holdt. Hun havde nemlig en far, der havde været med i 1. Verdenskrig. Hun sagde, at de aldrig måtte tale om det. De skulle aldrig snakke om krigen. Hun vidste jo godt, at han havde været med, og hun ville gerne høre noget mere. Men det måtte man bare ikke tale om. Hun fortalte, at hun kunne høre, når hun lå inde ved siden af i værelset, at hver aften græd hendes far. Og hun vidste godt, hvad det handlede om. Men der skulle bare ikke tales om det. Og på den måde der ikke blev talt om det, så var det alligevel bare til stede hele tiden.

Jeanette: Hvor mange mistede egentlig livet af de danskere fra Sønderjylland, der deltog?

Claus: Der er jo en stor mindevæg nede ved Marselisborg i Aarhus, og der er over 4000 navne på. Det er i hvert fald pårørende, der har ment, at deres døde slægtning skulle på der som dansksindede. For de tysksindede er nemlig ikke med på den.

Jeanette: Hvis man også tager tysksindede med, hvor mange er vi så oppe på?

Claus: Så er vi nok oppe over 10.000, i hvert fald, fra det sønderjyske område.

Jeanette: Det er jo voldsomt. Udover de personlige tragedier og familietragedier, der bliver, når man som datter ligger og hører sin far græde, hvilken påvirkning får krigens afslutning egentlig på Sønderjylland?

Claus: På den måde får slaget ved Somme og alle de andre slag ved 1. Verdenskrig en betydning, også for Danmark, som faktisk er meget konkret. Der sker jo det, at disse store nedslidningsslag - først ved Verdun, som vi har talt om, og siden ved Somme - er med til på mange måder at tappe den tyske hær får offensiv kræft. Deres materiel bliver simpelthen nedslidt, og i 1918 har de ikke mere at gøre godt med. De laver en sidste stor offensiv, tyskerne - noget man kalder Ludendorff-offensiven - i 1918. Der bruger de deres sidste reserver, og så har de ikke mere. Så er det, de bliver tvunget til at gå til forhandlingsbordet med de allierede. Det med, at det er et svækket Tyskland, betyder også, at de dansksindede og Danmark får en mulighed. Der sker nemlig det, at der kommer en afstemning i 1920 om: Hvad skal man egentlig gøre med dette Slesvig? Man deler det op i tre afstemningszoner, og den første afstemningszone - det er den, der går næsten ned til Flensborg, som vi kalder Sønderjylland i dag - stemmer sig tilbage til Danmark. Og det betyder altså, at af de landområder, som Danmark havde tabt i 1864, får man altså en del tilbage som følge af Den første Verdenskrig. Så på den måde får det en indflydelse.

Jeanette: Det får en kæmpe indflydelse, i hvert fald for folk, der bor i Jylland, kan man sige. Der kan man stadigvæk se mindstenene alle mulige mærkelige steder i lokalsamfundet

Claus: Man kan sige, at i resten af Danmark bliver Den første verdenskrig lidt den glemte krig. Der kommer jo også en ny, der begynder den 9. april 1940, nemlig Besættelsen. Og det var jo en fælleserfaring, som danskerne får, uanset hvor de bor. Men

man kan sige, at Den første verdenskrig meget bliver regionalt forbundet med Sønderjylland og er det den dag i dag. Man kan jo se fysiske kulturspor, som du nævner, altså mindestenene og al den slags. Kresten Andresens mor rejser en mindesten inde i deres have over sin søn. Hun kan jo ikke give ham en gravsten. Og den står der den dag i dag.

Jeanette: På den måde minder det mig også lidt om, at vi jo også har runesten stående præcis som det samme: Store slag, hvor det tit er mødre, der mindes. Og det er jo, når man dør ud og langt væk fra og ikke hjemme. Så på en eller anden måde kan man jo sige, at Krestens historie er meget vedkommende, men også fjern, fordi at alle danskere ikke var involverede. Vi var ikke besat som sådan. Somme var jo langt væk.

Claus: Ja, det var det. Men, dér, hvor man kan sige, at det så er nærværende: Det er jo en væsentlig del, kan man sige, af sønderjysk historie i dag. For sønderjyderne betyder det jo stadigvæk meget. Den første verdenskrig er jo ikke rigtig levende i erindringen, da der jo i hvert fald ikke er soldater tilbage, som deltog. Men med de pårørende, børnene til, børnebørnene osv., er der jo stadigvæk. Så i mange familier betyder disse krigserfaringer rigtig meget. Og der er jo også mennesker i dag, som er børn af krigsveteraner, som jo også i nogle tilfælde har haft disse psykiske skader, og som er vokset op i hjem, hvor dette har defineret deres opvækst.

Jeanette: Lad mig spørge på en anden måde. Hvis man ser på England, på deres parlament og premierministre osv., så har de en rød valmue siddende på reverset. Og det har kongefamilien også som symbol på afslutningen på 1. Verdenskrig. Og de husker det. Har vi glemt det for meget i Danmark? Er det en glemt krig?

Claus: Du har fuldstændig ret. I Storbritannien er erindringen om 1. Verdenskrig eller brugen af 1. Verdenskrig, skulle man måske snarere sige, er i virkeligheden stærkere end Den anden verdenskrig. Der også forskel. Den første verdenskrig bliver betragtet af briterne som en kæmpe stor tragedie, som uforståelige og "hvad fik man egentlig ud af det?" Så slog man Tyskland, men i 1933 var der en korporal, der var med i 1. Verdenskrig, der hed Adolf Hitler. Han var tilbage, og så stod man lige pludselig overfor et meget stærkt Tyskland igen. Og så kom man ind i en endnu mere blodig krig, nemlig Den anden verdenskrig, men som gav mening, fordi det nazistiske regime var ondt, og det

skulle fjernes. Men Den første verdenskrig er for mange briter langt mere et traume i virkeligheden.

Jeanette: Det tror da pokker, hvis bare man tænker på den måde, der første dag ved Somme døde så mange tusinde mennesker.

Claus: Præcis. For hvorfor døde disse soldater egentlig? Til hvilken nytte? Men der, hvor det måske er blevet en glemt krig, skal vi passe på med. For på mange måder mener jeg, at Den første verdenskrig er en af de vigtigste begivenheder i moderne tid. Hvis du vil forstå det moderne Europa, skal du også forstå Den første verdenskrig. Hvis du ikke forstår, hvad der skete dengang, forstår du heller ikke det, der kommer bagefter. Altså, nu nævnte jeg lige korporal Hitler før. Man skal huske, at alle beslutningstagerne under 2. Verdenskrig var vokset op med og definerede af Den første verdenskrig. For Adolf Hitler var det i den grad en del af hans selvforståelse. Han gik for eksempel altid rundt - i hvert fald, når han optrådte offentligt - med sit jernkors fra 1. Verdenskrig. Og Winston Churchill var allerede minister under 1. Verdenskrig. Det har været så definerende for det Europa, der kommer. Men også for det Europa, der forsvandt, nemlig det gamle Europa, som man nogle gange kalder 'La Belle Epoque' - altså 10'erne, hvor Europa på mange måder var i zenit. Man herskede over enorme landområder i kolonierne, man lavede store videnskabelige fremskridt osv. Europæerne havde en meget høj selvforståelse.

Jeanette: Og så smed man det hele på gulvet.

Claus: Det bryder sammen.

Jeanette: Og det bryder jo voldsomt sammen. Fra hvad du siger er en krig, de regner med, måske vil tage et par måneder, accelererer det og skaber et blodigt århundrede.

Claus: Det skaber også et syn på, hvad krig er, som man kan se i kunsten for eksempel med billeder af soldaten, der led den smukke død på slagmarken. Sådan noget sagde man faktisk. Altså, denne dragon, der ligger på sin hest og har kæmpet til det sidste, hvor det egentlig ser meget kønt ud, det hele. Men der var ikke så meget kønt nede i skyttegravene, vel? Man fik også et andet blik på, hvad krig var.

Jeanette: Disse granatchok, de kommer hjem med - dette PTSD. Der er jo ikke så meget glørværdigt ved at ligge i mudder til halsen og dø, vel.

Claus: Det var den anonyme, industrialiserede død i skyttegravene, nede i mudderet. Der var ikke noget værdigt ved det. Altså, det var bare grimt.

Jeanette: Hvad kan vi egentlig lære af det i dag? Er der noget, vi kan trække op, som vi kan tage med os?

Claus: Det tror jeg godt, vi kan. Der er jo et meget berømt billede, der er taget af den tidligere tyske kansler, ham der hed Kohl, og den daværende franske ministerpræsident, Mitterrand. De er faktisk i Verdun, hvor det første nedslidningsslag var, og det er i 1984. Der blev taget et helt fantastisk billede. De skal mindes 1. Verdenskrig. Og så står de der i Verdun med disse tusindvis af hvide kors på kirkegårdene bagved. Så skal der foregå en begravelse af nogle ben, man har fundet fra en soldat, som så skal sættes i en ukendt soldats grav. Og så står den meget høje og sådan lidt store tyske kansler Kohl og den lille Mitterrand foran denne kiste. Og spontant - der ikke nogle spindoktorer, der havde instrueret dem - så griber de hinanden i hånden. Det ser næsten infantilt ud, at de står der med hinanden i hånden. Men det er egentlig også meget bevægende, fordi de forstod, hvad de stod over for. Og de, de tænkte var, at de kunne lære, at Europa aldrig må komme i krig igen. Det var også blandet derfor, de var tilhængere af EU, som jo dybest set er et fredsprojekt. Det er noget af det, vi kan lære: Europa må aldrig komme i krig med hinanden igen. Det er noget af det, vi kan tage med. Men vi kan også tage det med, at vi må forstå, at det har formet os. Uanset om man interesserer sig for Kresten Andresen og slaget ved Somme, og hvad der foregik i skyttegravene, så har vi Den første verdenskrig med inde i hovederne, for den transformerede simpelthen Europa og skabte det moderne Europa, som vi sidder i den dag i dag.

Jeanette: Tusind tak for det. Det, jeg kan tage med mig fra det her, er, at krigens rædsler i en moderne tid for alvor gik op for Kresten og hans kammerater i skyttegravene. Men også, som du siger, at Europa aldrig må komme i krig igen. Men det er vi jo på vej ind i. Så måske er det på tide, at vi læser nogle breve fra nogle af dem, der måtte lide i skyttegravene, for at forstå, at det kan smuldre mellem hænderne på os. Hvad vi tror bare er en offensiv, der varer i et par måneder, kan tage årevis og koste så helt utrolig store mængder menneskeliv og trække tragedier ind i ganske almindelige danske stuer,

hvis ikke vi passer på. Claus Bundgård Christensen, historiker ved Roskilde Universitet. Det var en kæmpe fornøjelse at have dig i studiet i dag. Mit navn er Jeanette Varberg, og du har lyttet til Varbergs Danmarkshistorier. Produceret af Juhl & Brunse for Vores Tid og 24syv. Tilrettelagt og produceret af Luna Lam og Nicolai Sørensen. Redaktør er Lucas Francis Claver. En særlig tak til Claus Bundgård Christensen. Find podcasten på www.24syv.dk, www.vorestid.dk. eller dér, hvor du normalt finder dine podcasts.

Speaker: Kære lytter. Du har lyttet til et program fra 24syv. Du kan finde meget mere modig, nysgerrig og magtkritisk taleradio på 24syv-appen. Hent den i App Store og Google Play.